BESUDNA ZEMLJA

Kao zarobljenik samoga sebe, batrgao se vladika Petar po tijesnoj ćeliji i premišljao o svojem dugu pred vremenom. O jednom je najviše mislio i sada i ranije: kako da se zavede neki poredak u ovoj zemlji koja je sva od pustorasta i kamene naravi?

To je djelo započeo još Šćepan Mali, i to najprije žestokom odmazdom: za malu krivicu sjekao je dugačku ruku, a za kakvo veće zlo sjekao je kratki vrat. U narodu ostade priča: položi Šćepan nekoliko dukata nasred puta, kao da su se prosuli, a on se sakrije nedaleko iza grmena; prolaze ljudi i žene, sve ljuta sirotinja, ali – niko da pruži ruku za dukatima, takav im je strah ugnao u kosti. Možda je to i bilo dobro za jedan mah. Ali – vladika sumnjičavo vrti glavom – šta biva poslije? Čim nestade jake Šćepanove desnice, unaokolo se probudi još gore bezakonje, osvete, pljačke i svako zlo. Ne, vladika nikako ne vjeruje da jedna despotska ruka može ukrotiti narod ili mu donijeti spokojan život i iskrenu slogu. Najbolje je kad narod sam uvidi da mu je potreban nekakav red, kad počne da žudi za pravednim sudom koji će svakoga krvnika goniti; nema sreće dok se narod ne počne starati o svojoj bezbjednosti...

Ali, kakve su to misli? Daleko li je to od ove zemlje koju već vjekovima haraju tri zla: Turci, oskudica i bratska nesloga. Pa šta? Mora li se čekati neko srećnije doba i neko prosvjećenije pokoljenje koje bi ovdje živjelo? Ili da sam jedan čovjek pokuša da učini bar nešto?

I ranije su mu se naturale takve namjere. Putujući, vidio je druge zemlje, uređenije, sa zakonima i sudovima (druga je stvar što u tim sudovima i mimo njih ima podosta nepravde!). A i drugi su ga ljudi nagovarali da nešto preduzme i sačini zakonik. Savjetovali su mu to stranci koji su k njemu dohodili, pa i neki domaći glavari i pismeniji ljudi i oni koji su makar i malo po svijetu zalazili.

Opaža vladika: oni imućniji, koji ponešto trguju vinom ili kožama, koji preprodaju so ili platno, loj ili vunu, oni koji uz svoj pozajmljeni novac ištu i zelenašku paru, oni koji imaju brojnija stada na pasištima – svi oni nekako više i složenije traže da se postavi zakon, da postoje nekakve straže i red. Oni žude za bezbjednim drumovima da im roba ne pogine od ruke otmičara, oni bi da slobodno putuju i trguje nadaleko, da su im otvoreni svi pazari, da su im sigurne ovce u torovima i konji pod tovarom i kese za pojasom i da postoji sila koja će goniti i pripirati dužnike. A glavari – kako koji: katunski su većinom uz vladiku, pa bi bili i za neku vlast koja bi se uzvisila iznad svih plemena. Za takvu vlast i za sud i zakon bili su i neki bogatiji glavari koji pomalo trguju ili im se novac množi po narodu, kao kvasac, pa im je njihovo bratstvo tijesno za mnoge poslove. Ali, veliki dio vojvoda, knezova i barjaktara zazire od svake vlasti nad sobom – jednoga vladiku nekako će i trpjeti, ali bi im smetale straže, sudovi, uprave; oni bi da su neograničeni gospodari na svojem području i da im nikakva viša sila ne visi nad glavom.

Vladika crta šare i krstove po užutjelom listu. A sirotinja? Da išta zna, i ona bi kukala za redom i pravdom. No, ona ne ište zakone i straže – njoj je najmilije da joj ništa ruke ne sputava. A za svaki zulum trči i zapomaže: «Spasavaj, sveti vladiko, napast je, nasilje je, kućno mi šljeme slomiše, onu mi jednu kravicu – majku djetinju –

jutros odvedoše, među mi razoriše, kotlić mi više ne pjeva nad ognjištem!» Za njih, za te slabe, za te nezaštićene najprije bi trebalo uvesti zakon i jaku ruku pravde. Štit je potreban onima čija je krv jeftinija (za ugledna i birana čovjeka, za glavara ubijenog – skuplja je naknada pri umiru!), onim gotovo bezimenim siromašcima po kolibama i pećinama, onima koji zimi hode bez košulje, pa im je pri tijelu kožuh ili oštro sukno, a košulju štede za ljeto, ako je imaju... No, sve se obično izokrene, pa zakoni i straže baš od takvih štite one koji tove vratove za punijom trpezom. Neka je i tako, došlo je vrijeme da se u Crnoj Gori, ako se ikako može, presiječe jedno naopako stanje, da se red i sigurnost postave, pa će i sirotinji od toga biti neke koristi.

Uzima bijeli list i lagano ispisuje prve riječi. Ako skupština crnogorska primi i obnaroduje ovo što bude napisao, mogao bi biti jedan zakon ili možda tek začetak pravog zakona, boljeg i iscrpnijeg.

Pero njegovo ponajprije uzima na nišan najcrnji obraz ljudski – **izdajnika**. Takve je ljude još i Stega žigosala, ali sve one prijetnje i sva ona prokletstva nijesu dovoljna kazna. Valja dopisati da takvim ljudima «između nas dom iskorijenimo» i od njih «traga ne ostavimo»! Bilo je poturica, a možda će ih gdjekad još biti. Bilo je onih koji nijesu htjeli da se odazovu kad Turci navojšte, a naša krajina klikuje za pomoć – šta je to nego izdaja. Bilo je onih koji su odlazili u Skadar i ulagivali se pašama i špijali svoju braću i za tursko mito obraz prodavali – šta je to nego podmukla izdaja. Bilo je onih koji su za brašno i zlato ljubili Turke u skut i u ruku i odricali se vladike i svoje zemlje – šta će to drugo biti ako ne izdaja. Bilo je onih koji su pred turskim barjacima hodili, samo da na njegovom sljemenu ne jekne crveni lelek – zar to nije najcrnja izdaja. Isto je s

onima koji se okreću prema Kotoru, Beču ili na drugu koju stranu. A šta da se kaže o onima koji su oružani s Turcima u pohode išli – to je tmina bez bijele pahulje! Govori se čak da je jedan nepop sa Krusa iznio iz boja ranjenog pašinog brata! A bilo je i onih – vladika se jetko osmjehuje – koji se raznim vještinama i pregovorima varakaju s Turcima, samo da izbjegnu napad u nezgodan čas. Pričali su mu i ovakav slučaj: neki glavar crnogorski dočuje da Turci pripremaju napad i pošalje dva-tri čovjeka među njih na pregovore, a ponajviše da izvide ima li kakve veće turske vojske i pojačanja sa strane; glavar uči ovako svoje pregovarače: «Ako vidite da je stigla velika vojska, vrtite stražnjicom na stolici i zborite meko, medeno; uvjerite li se da su to samo domaći Turci, udrite šakama po stolu i recite im, pasjim sinovima, da se strah poturčio i da ga nigdje nema na našim stranama!».

Pa se okreće prema **ubici**, bio on Brđanin ili Crnogorac. Davna je vladičina želja da se stane na put prosipanju bratske krvi, ponajviše u groznim osvetama, koje su mogle trajati decenijam i ponekad do istrage. Na ovom ili onom mjestu umirom su stišavane strasti, ali zlo je imalo preduboke korijene. Vladika je neprekidno išao i molio i zaklinjao zavađena plemena i bratstva da uhvate vjeru do jeseni ili do Đurđevdana ili do prvoga snopa, pa kad dođe to vrijeme da se opet sastanu. I sve tako u nedogled. To je bilo korisno, ali nije moglo izliječiti ljutu boljku – svake nedjelje i gotovo svakog dana prospe se krv, sagore kuće i stogovi i zaori se kliktaj osvetnički. Mora se tražiti nešto jače i trajnije od umira...

Onoga ko ubije brata Crnogorca ili Brđanina «bez ikakve krivice ili nužde» mora stići strašna i pravedna odmazda. Zapisuje da se takav krivac «ne može nikakvim blagom otkupiti, no ako se uhvati, da bude obješen ili

kamenjem ubijen ili ognjem iz pušaka raznesen».

Desi li se da je taj ubica hitriji nego odmazda i pobjegne preko granice, pola njegova imanja da se dadne porodici kojoj je zlo nanio, a drugu polovinu uzeti kao globu. Takvog bjegunca ova zemlja više ne prima. Ako bi ga neko pustio u kuću, znajući ko je i šta je njegova ruka učinila, toga goniti kao i samoga zločinca. I tu je sad nešto sasvim novo: rukostavnika, ubicu, ne tjera samo bratstvo ubijenog, već sva Crna Gora i Brda, i to njega glavom, jer «pravi ne može namjesto krivca platiti» - a upravo to se dešavalo u sljepilu krvne osvete.

Ranu puškom ili nožem sud će procijeniti i odrediti kolika i kakva kazna i naknada da budu.

Ima pred okom i one silnike što se kočopere «đe prilike i potrebe od junaštva nije». Ako takav čovjek ozlijedi nekoga ni kriva ni dužna, globa za ranu neka bude dvostruko veća.

Znao je za ponos crnogorski, za veliku osjetljivost svakog čovjeka. Znao je cijenu tog ponosa. I vjerovao je: ponosit čovjek ne može biti rob, ni podmitljivac, ni slabotinja. Htio je da taj ponos uznese na još veću visinu. Dakle, svako ponižavanje zaslužuje veoma oštru osudu i kaznu. Evo, ako neko udari "brata Crnogorca nogom ili kamišem", taj nasilnik ima da izbroji podosta cekina globe. Ako onaj što je udaren na mjestu ubije napadača, "za njega da pogovora nije koliko za lupeža koji u krađu pogine".

Ubije li neko čovjeka nehotice ili braneći se, nedužan, od pogibije, sud ovakve nesreće treba da "liječi" i da radi na smirivanju koliko god bude mogao.

Još se na jedno zlo okomio. Znao je da su mnogi otimali djevojke ili žene iskraj živih muževa i da su odatle mnoge osvete potekle, jer i time se dira u osjetljivost i

obraz. Neki su otimali ženu ili djevojku, pa je vodili pod svoj krov, a bilo je onih koji su ugrabljene djevojke prodavali, ponajčešće u turske krajeve ili piratima sa galija. Takvim grabiteljima nema mjesta u ovoj zemlji, neka budu doživotno protjerani, a sve što imaju da im se uzme i razdijeli, kao što se čini sa imanjem ubice. Pri tom ne zaboravlja ni one popove koji zažmure na jedno oko (vjerovatno poslije obilatog dara), te vjenčaju čovjeka sa otetom djevojkom ili ženom koja ima živa muža. Takvog popa čeka progonstvo.

A šta da se čini sa **lopovima**?

Odlučno zahtijeva da ih sva zemlja i svaki Crnogorac progoni i bije isto kao ubice. I stoga zapisuje: ako neko ubije lopova u krađi, nikome za to neće odgovarati; i propsuje veliku naknadu i teške zemaljske globe za svako ukradeno goveče, kao i za brave ili bilo šta drugo iz kuće i dvorišta. Osudbina ima da bude pet puta a globa deset puta veća od vrijednosti onoga što je ukradeno!

"Ima li išta sramotnije od lupeštine? Kako će se sačuvati ljudski ponos u čovjeku koji će i jaje ispod kokoške ukrasti!"

Osobito ga tišti ako se lupeška ruka pruži preko granice, jer tuđinci neće kazati: "Ukrade taj i taj!", već: "Ukrade Crnogorac!" Njegova sramota pada na sve ljude ove male zemlje (ionako su mnogi stranci spremni da uveličaju sva zla koja sa ovog kamena proishode). Stoga valja goniti kradljivce, "ne štedeći brata ni sina, ni ostaloga srodnika ni prijatelja", kako bi se sačuvalo neuprljano ime crnogorsko i kako bi vladičinim podanicima svud bila otvorena vrata i kako se od njih ne bi zaziralo na pazarima i drumovima dalekim.

Za svoj zakon uzima gdješto i od onoga što je u narodu živjelo kao običaj, kao nepisani zakon. Svako bratstvo

težilo je da se sačuva kao cjelina i nerado je puštalo među se ljude iz drugih krajeva, a osobito iz tuđine. Stoga i njegova ruka propisuje: ako neko naumi da proda kuću ili što od zemlje onda se prvo pitaju najbliži susjedi, pomeđaši; ako oni nijesu kupci, tek onda se nepokretno imanje može slobodno prodavati nekome drugom u selu ili plemenu.

I, najzad, ako je neko na bilo koji način oštećen, mora naknadu i pravdu tražiti samo preko suda. Potraži li je sam, biće gonjen i kažnjen prema veličini krivice koju pri tom bude počinio.

Ovakav zakonik predloži narodnoj skupštini u Stanjevićima godine 1798. Skupština ga usvoji.

Istog dana zatraži da se obrazuje sud koji bi se starao o sprovođenju zakona. I to odmah prihvatiše.

Nastade pitanje: kako i odakle da se plaćaju sudije? U kasi nije bilo novaca za ovakve potrebe. Stoga vladika moli sudije da se za neko vrijeme odreknu plate za suđenje i kaže im:

Koliko mi se čini, u ovom sudu svi ste imućniji ljudi. Ne tražite onda nikakvu platu, kao što je ni ja ne tražim. Učinite to za svoj narod i za svoj dobar glas. Hoćete li?

Neka bude tako! – složiše se sudije.

A malo potom, neki od sudija u šali reče:

Pa ovo i nije sud, već pravi kuluk! Naše suđenje bez ikakve nagrade nije ništa drugo do kulučenje!

Pošalica ode od usta do usta i ovaj sud počeše svi nazivati "kuluk". I to mu ime ostade.

Od ovog imena do pravog njegovog značenja nije bilo daleko. Sudije su nekako preko volje išle na rasprave, odista su radili kao kulugdžije. Nije bilo snaga koje bi novi zakon usadile u svijest naroda ili mu ga, bar u prvi mah, nametnule kao neodložnu potrebu. Pa ipak se on, postepeno, probijao u život naroda, iako mnogi glavari i neka

bratstva – naročito ona dalja – nijesu mnogo marili za njega. Za sve njih je i dalje mnogo više značio lični ugled vladike Petra i njegova posječita riječ i kletva ili savjet i opomena. Vladika je sada mogao da se poziva na zakon i na sud i da od svakoga traži pokoravanje propisima. I sam ima određeniji cilj – nastojanje da se zakon oživotvori.

No, stanje je i dalje ostalo teško – podanici se nijesu ustezali od prestupa. Kad je bilo jedno suđenje u Čevu, i to onako "kako izgovara" zakon, došlo je do nemila meteža: rođaci osuđenog potrgli su oružje i presuda je ostala neizvršena.

Uporni vladika ne miri se sa tim. On dopunjava svoj zakon – te u svemu ima trideset i tri člana – i ponovo saziva skupštinu, u ljeto 1803, i preklinje glavare i prisutni narod da prihvate sud i zakon.

Opet se ustremio na krađu, "zašto se već lupeži podnositi i trpljeti ne mogu" i zahtijeva da oni budu gonjeni i kažnjavani isto kao ubice, i kaže za lupeža: "Kada ukrade tuđega vola ili konja, on svu čeljad od onoga doma ucvijeli više nego da jedno čeljade zakolje, a navlaštito siromasi koji drugoga vola ili konja ne imadu." Bole ga suze sirotinjske, htio bi da nekako zaštiti toga maloga čovjeka, čiji je vagan ili postan ili prazan.

Dojadile su mu prečeste čarke na granici prema Primorju – i tamo su osvete i otmice. Imali su Crnogorci i poslovne veze i prijateljstva s Primorcima, trgovali s njima i novac u njih pozajmljivali. Ali je i kavgi bilo i krvavih obračuna, pljačkanja međusobnog, neplaćanja dugova, otimanja djevojaka i – čega sve ne. Već dugo vremena kavžili su se Crnogorci sa Dobroćanima, Rišnjanima, Grbljanima, Budljanima. A bilo je sudara i sa mletačkim i austrijskim soldatima. Vladika se sjeća kad delije sa Brajića, Žmuro i Plošta ubiše mletačkog oficira kraj Budve.

Njeguši i Rišnjani zadugo su brojili mrtve glave na jednoj i drugoj strani, i vladika se sjeća riječi iz jednog svog davnog pisma: "Za mene su Rišnjani što i Njeguši, a Njeguši što i Rišnjani, i jedno i drugo braća, i žalim toliko zlo i kervoproliće što biva među njima"... Vladika upisuje u svoj zakon da su na tim granicama potrebni "mir i tišina susjedska" i zabranjuje svaku samovolju i osvetu, i zahtijeva da se sporovi rješavaju preko sudova i dogovorno.

Ljuta nemaština stezala je za grlo Crnogorce, a naokolo granice tijesne i pune prijetnji. Pazari bjehu jedine oduške, naročito onaj u Kotoru i poneki od bližih pazara na turskoj zemlji (u samoj Crnoj Gori bješe ih malo, pa i to jadno i oskudno). I baš na tim pazarima, bez kojih gotovo da i nije života, baš tamo se skupi mnoštvo svakojakog svijeta i često se zametnu kavge i oružje se poteže i nosila se s lelekom krenu prema brdskim selima. Pred Kotorom su Crnogorci morali ostavljati oružje. Stoga vladika zapisuje da pazari "imaju biti mirni i slobodni bez svake smutnje i kavge kako i crkva". Zapisao je tako, htio bi da i to budu sveta mjesta, da tamo svako slobodno pristupi idući za svojom željom i potrebom. Pazar kao i crkva! Ali, vladika gorko maše glavom: ni crkva nije neka velika svetinja; pred samim crkvenim pragom, kad je kakav skup, često se izrode svađe i tuče. Vidi li krvnika ili nekog omraženog ili onoga ko mu je nanio uvredu, Crnogorac plane i ne gleda više je li tu crkva ili pazar ili groblje ili mjesto za umir. No, vladika se ipak nada nečemu boljem i propisuje da se za nered na pazarima odgovara pred sudovima zemaljskim.

Sud! Taj sud koji je težak i samim sudijama! Kako da se održi? Šta da se s njim čini? Kako da se osigura sprovođenje njegovih odluka? Jer sud ovaj nema pri sebi jake snage, a bratstva su silna i naoružana. Potrebna je straža

koja će krivca prinuditi na pokornost. A ko će plaćati i sud i stražu? Nije li i dosad sud kulučio! Vladika pomišlja na porez, mada zna na kakav će otpor naići. Ipak je prinuđen da svoju negdašnju namjeru počne ostvarivati: unosi u zakon riječi prema kojima bi svaka kuća davala godišnje šezdeset para – toliko, otprilike, jedna ovca vrijedi. Pa ipak strahuje da će to ostati samo puste riječi. I čini nešto što drugi zakoni vjerovatno nemaju: ubjeđuje i gotovo moli svoje podanike da ga poslušaju i uplaćuju tih šezdeset para, jer tako čine i svi drugi narodi, svjesni da to ne daju nikome drugome "nego za samijeh sebe". I poručuje: "Ni jedan narod ne može biti čestit i srećan, u kojemu zakonitoga suda i praviteljstva nema, i ni jedno praviteljstvo bez pomoći narodne stojati ne može." Ima pri tom na umu one prosvjećenije zemlje i sav gori od tuge nad tim hladnim hartijama i riječima. Šta bi sve dao da se te riječi ožive, da se usprave kao vojnici ili da se zavuku prisno pod svaki gunj crnogorski. Zar neće biti najbolje ako sam vladika dadne drugima primjer, ako progazi makar i malu prtinu tom nemilom porezu (najzad, nek daju oni koji imaju, a od praznova se nema šta ni tražiti). Primjer je potreban i to valja zapisati i obznaniti narodu, ne zbog vladičinog dobra glasa i ugleda, već zaista samo radi primjera: "Naš preosvešteni gospodin Mitropolit i kavaljer Petar Petrović najprvi je dao cijeli dohodak od svojijeh zemalja cetinjskog manastira, koje se nahode u Sinjički čitluk."

Kivan je i na one megdandžije, koji se junače i kokote, ali neće svoju krv prosuti, već sazivaju svoje rođake, pa se nakostriješena i bratstva zakrve, "a megdandžije na stranu zdravi i veseli". Takve ljude tjerati kao i sve zločince.

Od sudija traži da budu pravedni i da u svakom sporu saslušaju jednu i drugu stranu. Ako li bi sudija bio nepravičan zbog prijateljske naklonosti prema nekome ili bi primio mito, "ima biti ne samo lišen svake glavarske časti i poštenja na svagda i prognan, nego i kastigan". Tako udariti i po onome ko bi narodne ili državne tajne odavao i bio špijun i uhoda. I onaj ko sudiji obeća ili dadne mito biće oglašen za krivca – za svaki cekin mita ležaće u tamnici po nedjelju dana (ali, tamnice nigdje nije bilo, niti će je zadugo biti u Crnoj Gori!). Za časne i pravedne sudije vladika traži opšte narodno poštovanje, kao i kaznu za svakoga ko bi sudiju napao ili osramotio. S druge strane, "neposlušna, oli lenjiva i bezbrižnog kulugdžiju" odmah smijeniti. Dok je sudija na dužnosti, on je "na opšti narodni trošak", te ne smije svoje poslove obavljati niti "ići doma niti putovati zbog trgovine".

Hoće li taj zemaljski sud ispitivati sve, pa i one sitne sporove i manje nehotične štete i razne potrice? Ne, to se ostavlja knezu i plemenskim glavarima.

U samom zakonu vladika moli sveštenike i knezove i glavare da o svemu ovome govore narodu, da ga uče kako se valja upravljati – da niko poslije ne kaže: "Nijesam znao."

I vladika i glavari slažu se da se sve što je u zakonu napisano potvrdi i oglasi narodu. I na kraju zapisaše:

"Za sahraniti i udržati sve ovo više pisano i na 33 člana razdjeljeno, učinismo svikolici zakletvu, cjelujući časni i životvorni krst i sveto Jevanđelje, pri tom i svete mošti velikomučenika Panteleimona na Cetinje avgusta 17 čisla 1803 goda pod znamenjem sveopšteg Barjaka."

Taj sveopšti barjak kao da je bio simbol nečega što bi na državu ličilo, simbol jedne moći sveukupne, koja bi se uzvisila nad plemenima i svakim pojedincem.

Po narodu se, više i prije no sve drugo, pronese glas da će se plaćati porez, makar i mali. I šta biva? Niko da se odazove. Čude se tome. I ljute se čak. Kakva je to svoja

zemlja i sloboda i domaće praviteljstvo kojima se mora davati porez!

Ucvijeljenom vladici ponajčešće stižu ovakvi odgovori:

Ako ćemo davati harača, bolje ga je davati Turcima, pa s njima u miru živjeti i trgovati!

Vladika je na rubu očajanja.

"Ako hoćemo zakon i sud, onda moramo slomiti rogove samovoljnicima! Može li se to lijepijem načinom? Samo njim i nikako drukčije! Ali, ako ne pomognu savjeti i nagovaranja, šta onda? Vidiš li kako se sve uzjogunilo. Načinio si pred manastirom malu zgradu Sionicu, za sudije i za druge narodne poslove i kraj nje gumno istog obima kao car-zvono u Petrogradu. Ali, mala ti hasna od svega toga. Ti postavljaš kuluk koji malo kome smije suditi; nijesi kadar da goniš krivca u njegovom plemenu ako ga ono uzme pod okrilje. A najteži su samovoljni glavari. Koliko sam puta kleo onog Čevljanina i onoga iz Komana i – vjetar mi odnese riječi. Prijete čak da će moje sudije prognati ili pobiti, vjenčali se s hajdučijom. Uzalud ih je sud molio da se smire, uzalud ih je osuđivao"...

I posla svoje najvjernije momke – u isto doba mrak odnese i jednog i drugog bundžiju.

"Obuze me strijepnja: sad će njihovi plemenici skočiti na noge i zagazićemo u krv do koljena. Šta učinih! Sad valja nekako smiriti plemena ubijenih. I stadoh kazivati u crkvi i pred crkvom da ih je sam bog kaznio za njihova prestupnička djela; to je opomena s neba svima koji se protive redu i slozi. I, začudo, ne bi mnogo smutnje oko toga. Mora biti da su ona dva nesrećnika bili teški-preteški i sirotinji iz svog plemena, pa sad niko ne potrže oružje da ih osveti (a i kad bi htjeli da se svećaju, na koga bi pušku

obrnuli? tama obori s nogu jednog i drugog, a imali su mnogo neprijatelja, jer su svakakve zulume činili). No, i ja se zaletjeh. Ovo mi je posljednje nasilje – ne mogu preko krvi da gazim, makar me na drugoj strani zemaljski raj čekao. U san mi udaraju ona dva stradalnika i poručuju: znaće se ko je poslao one noćne puškonoše, tako rade samo slabići i kukavice! A ja nemam riječi da im odgovorim, i čak bih rekao da pravo zbore: crna mantija krije se iza crnih noćnih pušaka. Oj, lele si ga meni i sad i zadovijek!"

SADRŽAJ POGLAVLJE 19.